

Egyetemi doktori (PhD) értekezés tézisei

**A LAPP (SZÁMI) MADÁRNEVEK
(Nyelvészeti elemzés)**

G. Bogár Edit

Témavezető: Dr. Keresztes László

DEBRECENI EGYETEM
Nyelvtudományok Doktori Iskola
Debrecen, 2009

1. Az értekezés előzményei és célkitűzései

Az értekezés az 1991-ben megvédett kisdoktori értekezés gyökeres átdolgozása után született meg: az átdolgozás során az ornitológiai leírás kivételével (melyben csupán annyi változást kellett bevezetni, hogy az azóta nevet kapott madarakat külön jelöltem) minden fejezet újabb adatokkal és leírásokkal bővült. Különösen igaz ez az etimológiai részekre, ezen belül is a hangutánzásról szóló fejezetre, valamint az újabb keletű neveket bemutató részre: az északi lappban ugyanis az elmúlt években megindult terminológiaalkotás folyamata, melyre érdemes külön odafigyelni.

A kutatás célja az volt, hogy bemutassa a lapp nyelvben található, szótárakban adatolt összes madárnevet, azok nyelvjárási megoszlását, etimológiájukat és szerkezetüket, valamint a napjainkban folyó tudatos névalkotás folyamatának főbb vonásait. Az ezek alapján kapott eredmények hasznosak lehetnek mind a lapp nyelv további szókészlettani és etimológiai kutatása, mind pedig az uráli nyelvekben folyó terminológiai munka szempontjából, ezenkívül segíthetnek a meglehetősen tagolt lapp nyelvjárások szókincsének egységesítésében, valamint az egyes nyelvjárásokban folyó terminológiaalkotási munka folyamatának erősítésében is.

2. A disszertáció szerkezete és az alkalmazott módszerek

Az értekezés szerkezetileg hat nagyobb fejezetre oszlik.

A bevezető, 0. fejezet a disszertáció történetét írja le, majd az 1. fejezet mutatja be a téma kutatástörténetét, benne a magyarországi madárnév kutatást, az uráli nyelvek állat- és növényneveinek eddigi kutatását, valamint kiemelten a lapp nyelv(ek) állat- és növényneveinek kutatását. Megállapítható, hogy a téma több uráli nyelvben felbukkant, de kifejezetten madárnevekkel csak a magyar, az észti, az udmurt, valamint a legutóbbi években a finn nyelvben foglalkoztak behatóan.

A 2. fejezet a Lappföldön honos madárvilág ismertetését tartalmazza, ennek célja, hogy az ornitológiai érdeklődő könnyebben igazodjék el a szótári és az elemző részben. A fejezet felsorolásszerűen bemutatja a lappföldi madárvilágot, annak földrajzi eltéréseivel együtt.

A kutatásban alkalmazott módszertani kérdéseket tartalmazza a 3. fejezet, melyben először a felhasznált források ismertetése található: az egyes szótárakat, szójegyzékeket nyelvjárásonkénti felsorolásban, részletesen ismertetem, megjelölve, melyiket milyen formában használtam fel a szótári rész összeállítása során. A fejezet másik része a szójegyzék összeállításának elvi kérdéseit taglalja, megindokolva, miért választottam a tetszetősnek tűnő egyéb lehetőségek ellenére az alfabetikus felsorolást: a többi felmerült rendszer (etimológiai rétegek szerinti, ornitológiai alapú, szemantikai és/vagy gyakorisági alapú rendszerezés) mind egyrészt olyan sok terepmunkát igényelt volna, amire nem volt lehetőségem, és talán nem is mindig járt volna megfelelő eredménnyel, másrészt pedig ezekbe nem lehetett volna besorolni több olyan, a szótárakban található adatot (pl. általánosabb vagy éppen nagyon is konkrét jelentésű kifejezések, mint 'ragadozó madár', 'gázlómadár', 'havasi hófajd télen' stb.), amelyek az alfabetikus rendszerbe minden további nélkül felvehetők voltak. Mivel célom minden, a 'madár' szemantikai kategóriájába tartozó szótári alak feldolgozása volt, az ábécérend volt a leginkább célravezető módszer. A harmadik rész a szócikkek szerkezetét ismerteti. Minden szócikk két nagyobb részből áll: adatközlésből és elemzésből. Az adatközlő részben találhatók a nem egyszer egymástól nagyban eltérő nyelvjárási alakok, ezek jelentései, valamint a források felsorolása, majd az elemzés tartalmazza az adott madárnév etimológiáját és – amennyiben van ilyen – az etimológia forrásait.

A további fejezetekben található maga a szótári rész, valamint annak elemzése.

3. A szójegyzék és az elemzések: az új tudományos eredmények

Az értekezés legnagyobb részét (137 oldalt) a szójegyzék teszi ki, mely a 4. fejezetben található. Az összesen 885 szócikk összeállítása mintegy szótári 1300 adat feldolgozása és összesítése során történt meg. A tudományos eredmények szempontjából is ez a legfontosabb rész: korábban nem készült olyan, az összes lapp nyelvjárásra kiterjedő, tematikus szójegyzék, mely a madárneveket nemcsak felsorolja, de egyesével elemzi is.

3.1 A szójegyzék adatközlő részei

A szójegyzék adatközlő részeihez a 2008 előtt megjelent minden nyomtatott lapp szótárt, szójegyzéket és madarakkal foglalkozó könyvet átnéztem, összegyűjtöttem a bennük található madárneveket, majd egységes formában csoportosítva alfabetikus rendben állítottam

össze a szótári részt. Az összeállítás során – az olvashatóság és a szójegyzék könnyebb kezelhetősége érdekében – bizonyos szótárak (pl. T. I. Itkonen kolta- és kolai lapp szótára, Kurucs cirill betűs kildini lapp–oroszlapp szótára) adatait a mai helyesírásnak megfelelően transzkribáltam, illetve transliteráltam. A keresés megkönnyítése érdekében a címszavakat beszámoltam; számozás nélkül, szögletes zárójelben szerepelnek azok az alakok, melyek önálló madárnévi használatban nem ismertek, de összetételi utótagként gyakran előfordulnak, ill. amelyek olyan nyelvjárási alakok, melyek nem címszóként állnak, de gyakran állnak megtalálható szerkezetekben, és hangalak tekintetében nagy eltérést mutatnak a szójegyzékben szereplő címszótól. Ezekben mindig utalok arra a címszóra, ahol az adott forma a szójegyzékben megtalálható, pl. [vāille ~ vaill l. fálli alatt l. 208.]. Címszóként, ha megtalálható a madárnév az északi lappban, ez az alak szerepel, amennyiben az északiból hiányzik az adott szó, mindig délről észak, majd kelet felé haladva sorolom fel a nyelvjárásokat. A jelentést, amennyiben lehetséges, megadom a tudományos (latin) formában, valamint a hivatalos német és magyar alakban, pl.: **spirun** 'Delichon urbica, Mehlschwalbe, molnárfecske'. A jelentés csak egyszer szerepel, ha azok minden nyelvjárásban azonosak, de minden alak után külön-külön, ha nyelvjárásonként eltérő jelentéseket találunk. Némelyik jelentést a szótárakban található leírások alapján csak kikövetkeztettem, másokat még így sem sikerült pontosítani, pl.: 416. S **jukkelvuoghe** 'ein am Strommen vorkommender Wasservogel, zuhatagokban előforduló vízimadár → Cinclus cinclus, Wasseramsel, vízirigó', ill. 400. I **jievjalvalli** 'irgendein weißer Falke, valamilyen fehér sólyom'. A szavak forrásait időrendi sorrendben közlöm.

3.2 A szójegyzék elemző részei

Az elemző részekben igyekeztem feltárni a madárnevek etimológiai rétegeit (alapnyelvi eredetű szavak, jövevényszavak és belső keletkezésű szavak), valamint szerkezeti jellemzőiket (tőszavak, összetett szavak, képzett szavak és hangutánzó madárnevek), ezenkívül több olyan keletkezési típust, melyek ugyan meglehetősen ritkák, de igen fontosak (népetimológia, elvonás, elhasonulás). Az etimológiák között nem egy új, ez elsősorban a jövevényszavakat és a hangutánzás útján létrejött madárneveket érinti, valamint nem egy, korábban megkérdőjelezve, de alapnyelvi eredetűnek tartott szóról is igyekeztem bebizonyítani, hogy nem tartozhatnak az adott szócsaládba (pl. a *vāǰllo;nte* 'ein Seevogel mit weißen Flügelspiegeln, weißem Bauche und rötlichen Füßen, der gut fliegt und auf dem Wasser läuft, fehér szárnytükrű, fehér hasú és vöröses lábú vízimadár, amely jól repül, és a vízen fut' szó esetében, ahol az előtagban a m. *vöcsök* szóval való rokonítás helyett a 'fiatal rénüsző' jelen-

tésű szót feltételezem). Amennyiben egy szónak a szakirodalomban többféle eredeztetése is létezik, állást foglalom valamelyik mellett, olykor pedig teljesen új etimológiát állítottam fel rájuk, pl.:

644. N **runka ~ runku** | L *runka* 'Corvus corax, Kolkrabe, holló' Friis, Qv. 268., Grundstr. 869a, Niels. III/329, Samm. 385b.

Eredetére nézve két vélemény létezik:

1. Skandináv jövevényszó, vö. izl. *krunka* 'károg (holló)'. QvNordLehnw. 274.
2. Hangutánzó eredetű, s így esetleg összefügg az észti *kronk ~ ronk* 'Corvus corax, holló' és a finn *ronkua* 'károg' szóval. QvNordLehnw. 274.

A hangutánzó eredetet valószínűbbnek tartom, ám a finn és észti szavakkal való etimológiai összefüggése véleményem szerint megkérdőjelezhető. A hangutánzás mindenképpen jelen van mind a lapp, mind a finn és észti szavakban, ám ezek egymástól függetlenül is létrejöhetnek.

Különösen az összetett és a képzett szavak esetében tartottam fontosnak megindokolni az adott madárnév kialakulásának motivációját, elsősorban természetesen ott, ahol meglepő jelentéstartalmú elemekből született a madárnév, pl.:

254. N **giegalbahtalsihkku** | I *kieuvalpottalsikkoo* | K: Ko. *kjōggpādaš* 'Jynx torquilla, Wendehals, nyaktekeres' Lag. 6259: 7., T.I.Itk. 361a, Eltk. 3451., Samm. 170a.

Többszörösen összetett szó: *giehka* (gen.) 'Cuculus canorus, kakukk' l. 257. + *bahtalsihkku* 'hízalgő, seggnyaló; kis madár, mely a kakukkot követi, Jynx torquilla, nyaktekeres' l. 35. (A Ko. szóban az utolsó tag valószínűleg lekopott, bár nem kizárt, hogy soha nem is volt ott.) A nyaktekeres nem rak saját fészket, hanem odvas fákban, fészekodúkbán fészkel, olykor kisebb madarak fészkeit is feldúlja. A névadást valószínűleg az az északon általános legenda motiválta, hogy a nyaktekeres a kakukk előtt érkezik meg tavasszal, és mintegy előkészíti más madarak fészkeit a kakukk számára, vö. finn *käenpiika*, tkp. 'a kakukk szolgálja'.

Minden esetben utaltam rá, ha újabb keletű szó fordult elő a szójegyzékben, ezekben általában sikerült kimutatni, mely nyelv vagy nyelvek szolgáltatta/szolgáltatták a mintát a lapp szóalkotáshoz. Ezeket az alakulatokat gyakran összehasonlítottam egymással, s ennek során minősítettem is őket, hiszen nem mindegyik tekinthető jól sikerültnek, pl.:

255. N **giegalbiigá** 'Jynx torquilla, Wendehals, nyaktekeres' Aikio 152.

Összetett szó: *giehka* (gen.) 'Cuculus canorus, kaukk' l. 257. + *biigá* 'szolgálólány'. Valószínűleg tükörfordítás a finn *käenpiika* 'Jynx torquilla', tkp. 'a kakukk szolgálója' szóból. Az újabb szóra valójában nem volt szükség, hiszen az északi lappban már korábban is volt több népi elnevezése a nyaktekeresnek (vö. *giegabahtasihkku* 253., *giegacizáš* 255.), melyek teljességgel alkalmasak a tudományos nevezéktanban való használatra is.

Egyes kritikai megjegyzéseimet figyelembe vették a legújabb lapp ismeretterjesztő madárkönyv (Vest-Aikio, A.–Aikio, J.–Aikio, E. 1997. *Lottit luonddus*. Davvi Girji. Kárášjohka) összeállítói is, és a korábbi forrásokban szereplő *deagga*- 'törpe' előtagú szavakat kicserélték a lapp nyelv szerkezetéhez közelebb álló *uhca*- 'kis' előtagra, vö.

817. N **uhcalcihci** 'Emberiza pusilla, Zwergammer, törpesármány' Aikio 231.

Összetett szó: *uhca* 'kicsi' l. 808. + *cihci* 'kismadár' l. 106. Újabb szóalkotás a Samm.-féle *deagacihci* 'Emberiza pusilla' l. 175. helyett.

3.3 Az elemző fejezet

Az ötödik fejezetben a szójegyzék adatait több szempontú, összesítő elemzésnek vettem alá, melyben mind kvalitatív, mind kvantitatív alapon rendszereztem a szótári rész megállapításait. Az elemzés kiterjed a madárnevek nyelvjárási megoszlására, a keletkezési és szerkezeti típusokra, valamint a mesterséges névadásban tapasztalható tendenciákra. Az elemző részben egyes adatcsoportokat táblázatokban és/vagy diagramokon is ábrázoltam, bizonyos szavak nyelvjárási megoszlását pedig térképeken is bemutatom.

3.3.1 A nyelvjárási megoszlás

A madárnevek nyelvjárási megoszlásának vizsgálata során megnéztem, hogy nyelvjárásonként hány olyan szó van, amely csak az adott nyelvjárásban fordulnak elő, valamint hogy a több nyelvjárásban megtalálható szavak milyen kombinációkban ismertek. Így külön elemeztem a két, három, négy, öt, hat, illetve a valamennyi nyelvjárásban létező szavakat, és megvizsgáltam azt is, melyik csoportban milyen etimológiai rétegbe tartozó madárnevekkel találkozunk. Az eredmény azt mutatta, hogy az alapnyelvi eredetű és a korai skandináv jövevényszavak általában a lapp nyelvterület nagy részén ismertek, míg későbbi skandináv elemek

nincsenek a keleti nyelvjárásokban, orosz jövevényszavak viszont csak keleten találhatók. A finn(ségi) jövevényszavak előfordulása minden nyelvjárásban megfigyelhető.

3.3.2 Az etimológiai rétegek vizsgálata

Az etimológiai rétegek közül a történeti-összehasonlító finnugor nyelvtudomány számára a legfontosabbak az alapnyelvi eredetű szavak, melyeknek a lappban a következő rétegei lehetnek: uráli, finnugor, finn-permi, finn-volgai, korai közfinn és közlapp. Ezen eredeztetések között nem egy kérdéses akadt már a korábbi szakirodalomban is, ezeket a legújabb finn etimológiai szótár, a SSA gyakran újragondolta, ám mivel ebben csak azokkal a lapp szavakkal kapcsolatban található megjegyzés, melyek finn szavakkal összeköthetők, nem egyszer saját állásfoglalásra is szükség volt. A bizonytalannak tartott lapp eredeztetések közül egyáltalán nem fogadtam el a 838. *vāž-lo̧nte* finnugor származtatását, és új szempontot vetettem fel az alábbi szavakkal kapcsolatban: 59. *beštor*, 193. *dovtta*, 263. *giërgedje* ~ 431. *kieratj*, 302. sz. *guoik* 'gáhrít 'Cinclus cinclus, vízirigó', 563. L *paçak-ciöce*, I *paaccalodde* 'Pinicola enucleator', K: T *piecce* 'Tetrao urogallus'. A biztosan alapnyelvi, de korát tekintve pontosan nem meghatározható szavakkal kapcsolatban felhívom a figyelmet egy szótárszerkesztői következtetlenségre: ha egy szó biztosan megvan pl. a finn-volgaiban és talán az uráli-ban, akkor a közbenső korszakokra (finnugor, finn-permi) is fel kellene tenni a kérdőjeles származtatást, ám erről sehol nincs említés.

A jövevényszavak átadó nyelvei lehettek a skandináv nyelvek, a finn (illetve szórványosan egyéb finnségi nyelvek), valamint az orosz; az utóbbi időben pedig felmerülhet a tudományos nevezéktan és az angol hatása is.

A skandináv jövevényszavak adják a jövevényszavak legnagyobb csoportját, közöttük gyakran nehéz meghatározni, mely nyelvből, illetve nyelvállapotból vette át a lapp az adott szót: ha azonban a szó ismert a skandináv nyelvekkel nem érintkező nyelvjárásokban, vagy a skandináv nyelvek közül csak olyanokból mutatható ki, melyek a lappal nem érintkeznek (dán, izlandi), akkor nagy valószínűséggel korai átvétellel van dolgunk. A skandináv etimológiák közül a bizonytalan eredeztetések esetében ismertetem, mitől kétséges a származtatás, és próbálok állást foglalni, mennyire valószínű az eredeztetés.

A finnségi jövevényszavak általában a finnből származnak, van azonban egy-egy karjalai és lúd eredetű madárnév is. Az ebben a csoportban tapasztalható hasonlóságok termé-

szetesen gyakran utalhatnak rokon szóra is, ám hangtani kritériumok alapján a rokonság vagy kölcsönzés kérdése viszonylag könnyen eldönthető. A madárnevek esetében okozhat nehézséget a hangutánzó szavak gyakran szabálytalan hangfejlődése.

Orosz jövevényszavakat csak a keleti nyelvjárásokban találunk. Csekély számuk a nyelvjárási kötöttség miatt azzal is magyarázható, hogy a nyelvi érintkezés az orosz és a lapp között viszonylag friss, és mivel a lappok – az oroszoktól eltérően – természetközeli életmódot folytatnak, állat- és növényneveket nemigen vettek át; az oroszban ebben a tematikai körben legalább annyi lapp jövevényszó található, mint fordítva, vö. 15. *alei⁸ka* 'Clangula hyemalis' < *алейка* 'Clangula hyemalis' – az orosz szó viszont kölcsönzés a 20. *allokaj* 'Clangula hyemalis' madárnévből.

3.3.3 Belső keletkezésű szavak: összetételek, képzett szavak, hangutánzó eredetű szavak, egyéb keletkezési típusok

A belső keletkezésű szavak esetében külön elemeztem a legnagyobb csoportot alkotó összetett szavakat, majd a képzett és a hangutánzó szavakat, valamint a ritkább keletkezési módokkal létrejött madárneveket, mint pl. elvonás, elhasonulás, népetimológia, ezenkívül egy kisebb alfejezetet szántam a gyermeknyelvi minősítést kapott szavaknak.

Bár az összetett szó mindig egy alap- és egy meghatározó tagra bontható fel, a formálisan többszörös összetételeket, mivel ezek viszonylag ritkák, külön is megvizsgáltam. Károly Sándor nyomán összetett szavakként kezeltem az állandósult szókapcsolatokat is, mivel ezek funkcionálisan egyáltalán nem különböznek az összetételektől (Károly S. 1977: 376–384). Az összetett szavak vizsgálatakor az elő- és utótagok szófaját, valamint ezek jelentéstani kategóriáit vettem figyelembe. A jelentéstani kategóriák közül foglalkoztam a madárnevekkel, az egyéb állatok neveivel, a testrésznevekkel, az egyéb természeti nevekkkel (domborzati-vízrajzi és éghajlati jelenségek nevei; az előbbieket mint a madár élőhelyét jelölő szavak szerepelnek), a színnevekkel, a méretre utaló szavakkal stb. Akadt néhány olyan utótag is, mely formálisan nem a főnévi kategóriába tartozik, ezek esetében gyakran feltételezhető, hogy a szó végéről lekopott valamilyen értelmesítő (általában madárnévi) utótag, s a szó valaha többszörösen összetett lehetett. Az ilyen formán összesített eredmény azt mutatja, hogy a korpusz több mint felét, 522 etimológiát tesznek ki az összetett szavak, ezekhez járul még a 41 többszörösen összetett szó. Az utótagokon belül legtöbb a madárnévi utótag, a nem madárnévi elsősorban

testrésznevek, melyek esetében bahunvrihi-jelenséget is gyaníthatunk. Az előtagok lehetnek főnéviek vagy melléknévi. A főnéviek között legtöbbször alábbi csoportokkal találkozhatunk: másik madárnév (pl. 276. *goahppelfállli* 'Accipiter gentilis' < *goahppil* 'Tetrao urogallus, siketfajd' + *fállli* 'Falco',), egyéb állatnév (pl. 92. *bussáskuolfi* 'Strix aluco' < *bussá* 'macska' + *skuolfi* 'Nyctea scandiaca'), növénynév (pl. 44. *beahcecizaš* 'Loxia curvirostra' < *beahci* 'erdei fenyő' + *cizaš* 'kismadár'), a madár élőhelyét jelentő szó (pl. 230. *gadde-cicce* 'Calidris maritima' < *gadde* 'part' + *cicce* 'kismadár'), egyéb természeti név (pl. 169. *dálveruoivil* 'Carduelis flavirostris' < *dálvi* 'tél' + *ruoivil* 'Carduelis cannabina'), testrésznév (pl. 34. *bađošgaccet* 'Aegithalos caudatus' < *bađoš* '(madár)farok' + *gaccet* 'Parus cinctus'). A melléknévi előtagok legtöbbször a madár színét jelölik (pl. 398. *jievja-oppuv* 'Nyctea scandiaca' < *jievja* 'fehér' + *oppuv* 'Bubo bubo') vagy méretére utalnak (pl. 822. *uhcaviroš* 'Calidris minuta' < *uhca* 'kicsi' + *viroš* 'Calidris'). Az előtag lehet hangutánzó szó is, ez lehet igei származék vagy pusztán hangutánzó elem is (pl. 82. *bumbbaloddi* 'Asio flammeus' < *bumbá* 'huhogó' + *loddi* 'madár').

Mivel a madárnév mindig főnév, így a bennük található képzők nem nyújtanak kellő információt, a képzett szavakat az alapszó felől kiindulva vizsgáltam, megemlítve természetesen, ha az adott szóban formálisan nem főnév-, hanem más képző (pl. melléknévképző, ige-névképző) található. Tipikus madárnévképző nincs a lappban, de viszonylag gyakori a kicsinyítő képző megjelenése. Az alapszavakat szófaji kategóriánként csoportosítottam, majd ezeken belül felsoroltam a szemantikai csoportokat. Így a főnévi alapszavakban megkülönböztettem a madár élőhelyét (pl. 885. *vuovlaš* 'Calcarius lapponicus' < *vuouvda* 'üreg, odú' + *-laš* főnévképző), különböző természeti jelenségeket (pl. 168. *dalvek* 'Larus hyperboreus' < *dálvi* 'tél' + *-k* főnévképző), más madárneveket, melyekben rendre kicsinyítő képzőt találunk (pl. 607. *rávgoš* 'Philomachus pugnax' < *rávghu* 'Philomachus pugnax' + *-š* kicsinyítő képző), más állatokat (pl. 318. *guöleka* 'Larus' < *guolli* 'hal' + *-ka* névszóképző), testrészneveket (pl. 557. *njunnalat* 'Mergus albellus, Zwiersäger, kisbukó' < *njunni* 'orr, csőr' + *-lat* névszóképző), növényeket (pl. 576. *piä'zžmaš* 'Carduelis flammea' < *piä'zž* 'vörösfenyő' + *-maš* névszóképző), anyagneveket (pl. 658. *ruovddagas* 'Dryocopus martius' < *ruovdi* 'vas' + *-agas* főnévképző), méretre utaló szavakat (pl. 64. *čuörmalas* 'pullus mergi' < *čuorpmas* 'szem, darab(ka)' + *-las* melléknévképző), emberrel kapcsolatos dolgokat (pl. 493. *liidn'elláš* 'Motacilla alba' < *liidni* 'fejkendő' + *-láš* névszóképző). Melléknévi alapszó csak öt volt, ezek közül is kettő

szemantikai okok miatt bizonytalanoknak tekinthető: biztosak a 78. *bulddogas* 'Corvus corax' < *bulddas* 'dagadt, vastag, kövér' + *-(a)gas* főnévképző, 79. *buldán* 'Corvus corax' < *bulddas* 'dagadt, vastag, kövér' + *-n* főnévképző, 273. *girjuš* 'Tetrao urogallus ♀' < *girjái* 'tarka' + *-š* kicsinyítő képző, bizonytalanok a 465. *laajjere* 'Eudromias morinellus' < ?*laajjie* 'lágý, enyhe' és a 468. *láfól* 'Eudromias morinellus' < ? *láfós* 'enyhe, langyos, lágý '. A deverbális képzések esetében meg kell említeni, hogy az alapszavak legtöbbször hangutánzó ígék, s belőlük létrejött madárnevek formálisan gyakran melléknévi igenevek, melyek itt főnevesülnek (pl. 268. *gilljon* 'Anser erythropus' < *gilljut* 'kiált' + *-n* a múlt idejű melléknévi igenév képzője). Az igai alapszavakból képzett madárnevekben gyakori, hogy a szó végén a deverbális képzőt még egy kicsinyítő képző is követi, mely a szófajiság erősítését és a ragozhatóság elősegítését szolgálja.

A madárnevek között minden nyelvben az egyik legfontosabb keletkezési típus a hangutánzás, hiszen a madarak egyik legjellemzőbb tulajdonsága a hang, amelyet kiadnak. A hangutánzó jelleg megállapításakor igyekeztem minél óvatosabban eljárni, amire több okom is volt, ezek közül a legfontosabb talán az, hogy mivel a lapp nem az anyanyelvem, mind a percepció, mind az artikulációs bázisom eltér a lappokétól. Ugyanakkor, mivel az adott madárhang mégiscsak ugyanaz, általában valószínűsíteni lehetett a hangutánzó eredetet. A hangutánzás természetesen jelen lehet más keletkezési típusokban is, pl. az alapnyelvi eredetű és a jövevénytiszavakban, ezenkívül hangutánzó madárnevek előfordulhatnak képzett és összetett szavakban is, sőt feltételezhető, hogy egyes népetimológiák esetében is eredetileg hangutánzó szóval kell számolnunk (pl. 584. *puuž-puuž-låå'nte* 'Charadrius hiaticula').

Az egyéb keletkezési típusok közé tartozik a népetimológia (pl. 849. *vilgesčoažžu* 'Tringa nebularia' < *vilges* 'fehér' l. 844. + *čoažžu* 'Tringa, cankó' l. 154. népetimológiás alakulat a *viglacoavžžu* 'Tringa nebularia, szürke cankó' l. 845.); az elvonás (pl. 264. *gillja* 'Anser erythropus' < *gilljut* 'kiált'); valamint az elhasonulás (pl. 80. *bulfan* 'Corvus corax' < 79. *buldán* 'Corvus corax').

3.3.4 A mesterséges névadás tendenciái

A tudományos igényű, mesterséges névadás eredményeiről külön fejezetben adok számot. Erről a lapp esetében gyakorlatilag csak az északiban beszélhetünk, itt azonban már ornitológiai kiadványok is megjelentek, melyek kellő támpontot adnak a tudatos névalkotás vizsgálatához. A flóra és fauna elemeinek megnevezésére a XVIII. század második felében alakította ki a kételemű (binomiális) névadást a svéd Linné. Az ő rendszere szerint az állatok és növények tudományos megnevezései olyan jelzős szerkezetek vagy összetételek, melyekben az alaptag a nem (genus), a meghatározó tag pedig a faj (species) megnevezésére szolgál. Ilyen típusú nevet képes megalkotni bármely nyelv, ez alapján alakult ki a hivatalos, latin alapú tudományos nevezéktan is, de ezt a rendszert használja azóta is minden biológiai nevezéktannal rendelkező nyelv. Az újabb szóalakok, kifejezések között a lappban is leggyakrabban összetett szavakat, főleg tükörfordításokat találunk, hiszen a környező nyelvekben, norvégban, svédben, finnben már régóta létezik tudományos terminológia, s az itt előforduló szerkezeteket gyakran gond nélkül át lehetett ültetni a számiba. Természetesen ez az eljárás is körültekintést igényel. Az északi számi tükörfordítások forrásnyelve általában valamelyik környező nyelv, ám nem egyszer lehetetlen megállapítani, melyik, hiszen a szavak megalkotói maguk is jól tudnak mind finnül, mind svédül és/vagy norvégul (pl. 214. *fiskesbeštor* 'Motacilla flava' < *fiskes* 'sárga' + *beštor* 'Motacilla alba', vö. finn (*pohjan*)*keltavästäräkki*, norvég *gulerle*, svéd *gulärta* 'ua'). Van néhány olyan újabb keletkezésű szó, melynek megalkotására más nyelvek szaknyelvi kifejezései is hatással lehettek (pl. 52. *bealljeloadgu* Aikio 144 'Asio otus' < *beallji* 'fül' + *loadgu* 'Asio flammeus, réti fülesbagoly', vö. angol *long-eared owl* 'Asio otus', német *Waldohreule* 'Asio otus'). A lapp nyelvújítók maguk is találtak ki olykor olyan szavakat, melyek csak és kizárólag a lappban találhatók meg (pl. 57. *beibbošcihci* 'Passer montanus' < *beibboš* 'Fringilla coelebs' + *cihci* 'kismadár').

4. Összefoglalás

Összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy a lapp madárnevek rendszere nem mutat jelentős eltérést a többi nyelv madárneveitől: megvannak benne a népi és mesterséges nevek, az általánosan valamiféle madárra utaló és a konkrét fajt, fajtát jelölő nevek, találunk a nyelvterület egészén ismert és marginális használatú szavakat, valamint keletkezési típusaik

és szerkezetük sem mutat jelentős eltérést pl. a magyar, finn, észt vagy éppen az angol, német madárnevektől. Ugyanakkor nem jelentéktelenek a speciálisan a lappra jellemző tulajdonságok sem: ilyenek pl. a más nyelveknél erősebb nyelvjárási megosztottság, a hivatalos nevéktől hiánya miatt a népi nevek és a nyelvjárási alakok dominanciája, valamint az egyes keletkezési típusok arányainak eltérése más nyelvekétől. Kutatásaim megvilágítottak néhány olyan tényt és összefüggést, mely a madárnevek összegyűjtése nélkül talán rejtve maradtak volna (pl. a nyelvjárási megoszlások vizsgálata és ennek összefüggése az etimológiai típusokkal), valamint jó néhány szó etimológiáját sikerült felderíteni, ill. néhány korábbi eredeztetést megkérdőjelezni. A monografikus feldolgozás ténye mellett mindezek az eredmények alkotják jelen munkám legfontosabb eredményeit.

Finnugrisztikai és madárnevekkel foglalkozó saját publikációk

Könyv

Bogár E.: *Összetett szavak összehasonlító szerkezeti vizsgálata a finn és magyar nyelvben*. Szombathely: Berzsényi Dániel Főiskola Uralisztikai Tanszék, 2007, 180 lap + CD-rom.

Könyvfejezet

Bogár E.: A lappok (számik). In: Csepregi M. (szerk.): *Finnugor kalauz*. Budapest: Panoráma, 1998, 209–219.

Tanulmányok

Bogár E.: Nils-Aslak Valkeapää költészete a *Gida ijat cuovgađat* és a *Lávlo vizar biello-cizáš* c. kötetek alapján. In: Salánki, Zs. & Pomozi, P. (eds.): *IFUSCO 1987*. Budapest: ELTE Finnugor Tanszék (1988) 20–22.

Bogár E.: Saamen linnunnimet. *Congressus Septimus Internationalis Fenno-ugristarum* (CIFU) *Sessiones Sectionum Dissertationes, Linguistica*. 7/3B Debrecen: Kossuth Lajos Tudományegyetem Finnugor Tanszék, 1990, 372–376.

Bogár E.: Lapp madárnevek uppsalai kéziratos szójegyzékekben. In: Sz. Bakró-Nagy M. & Szíj E. (szerk.): *Hajdú Péter 70 éves. Linguistica, Series A, Studia et Dissertationes* 15. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet, 1993, 55–58.

- Bogár E.: A tundrától a tundráig – Egy lapp eredetű nemzetközi vándorszó (A *tundra* szó etimológiája). In: Csepregi M. & Várady E. (szerk.): *Permiek, finnek, magyarok. Írások Szíj Enikő 60. születésnapjára. Uralisztikai Tanulmányok* 14. Budapest: ELTE Finnugor Tanszék, 2004, 21–24.
- Bogár E.: Hangutánzás a lapp madárnevekben. *Folia Uralica Debreceniensia* 13 (2006) Debrecen: Debreceni Egyetem Finnugor Nyelvtudományi Tanszék, 15–27.
- Bogár E.: The Dialectological Distribution of Sami Bird Denotations. *Idnakar. Scientific methods of historical reconstruction. Academic review.* Izsevszk (Udmurt Köztársaság, Oroszország): Российская академия наук, Уральское отделение, Удмуртский институт истории, языка и литературы (2007/2), 16–20.
- Bogár E.: Újabb keletű madárnevek az északi számiban. In: Bereczki A. & Csepregi M. & Klima L. (szerk.): *Ünnepi írások Havas Ferenc tiszteletére. Uralisztikai Tanulmányok* 18. Budapest, ELTE Finnugor Tanszék – Numi Tórem Alapítvány, 2008 (CD-rom; 9 oldal)
- Bogár E.: Alapnyelvi eredetű madárnevek a számiban. In: Bereczki A. & Csepregi M. & Klima L. (szerk.): *Ünnepi írások Bereczki Gábor tiszteletére. Uralisztikai Tanulmányok* 19. Budapest, ELTE Finnugor Tanszék – Numi Tórem Alapítvány, 2008 (CD-rom; 9 oldal)
- Bogár E.: A magyar és finn madárnevek monográfiái. In: Pusztay J. & Pitkäsalo, E. (szerk.): *A VI. finn–magyar kontrasztív konferencia előadásai. Specimina Fennica XIV*, Szombathely, Nyugat-Magyarországi Egyetem Uralisztikai Tanszék, 2008, 64–74.

Recenziók

- Bogár E.: Kaisa Häkkinen: Linnun nimi. *Nyelvtudományi Közlemények* 103 (2006), 218–220.
- Bogár E.: Tamás Ildikó: Tüzön át, vízen át. A sarkvidéki lappok énekhagyománya. 2007. *Nyelvtudományi Közlemények* 104 (2007), 271–274.